

Lietuvių kalbos vartojimo bažnyčioje ir lietuviškos spaudos plitimo sąsajos 1870–1914 metais*

Vytautas Merkys

Lietuvos istorijos institutas

Tyrinėjant draudžiamosios lietuviškos spaudos platinimą Lietuvoje ir knygnešių veiklos mastus, pastebėta tiesioginė priklausomybė tarp lietuvių kalbos vartojimo religijos reikalams ir lietuviškos spaudos plitimo. Jei pažiūrėsime į formalius gyventojų (knygnešių, skaitytojų) įkliuvimus dėl lietuviškos spaudos 1864–1904 m., tai Gėlvonų valsčiuje, kuriam priklausė Čiobiškis, ir Mūsninkų valsčiuje, kuriame, be pačių Mūsninkų, dar buvo ir Kernavės seniūnija, tokių įkliuvimų apskritai nebuvo užfiksuota. Tiesa, galėjome archyvuose kokio vieno kito įkliuvimo ir nerasti, tačiau tai esmės nekeičia. Žinoma, tuo visiškai neneigiu, kad lietuviškos knygos šioje teritorijoje vis dėlto plito, tačiau, manau, nesuklysiu sakydamas, jog jos plito kur kas silpniau nei ten, kur tokių įkliuvimų buvo, ir netgi daug.

To meto nesekuliarizuotoje valstietiškoje visuomenėje lietuviško rašto būdavo pramokstama ne valdinėje mokykloje, kur Vilniaus gubernijoje be išimčių (ligi 1905 m.) buvo vartojama tik rusų kalba, bet per vaikų ruošimą katechizacijai, mokant skaityti katekizmą ir maldaknygę. Daugumai parapijiečių šio mokslo užtekdavo visam gyvenimui, tik mažuma, skaitydama platesnės tematikos religinę literatūrą, kalendorius, ūkiškų patarimų knygeles, išsilavindavo savarankiškai. Deja, Vilniaus vyskupijos parapijose iš seno šalia liturginės lotynų kalbos buvę LDK „piliečiai“ – bajorija – sakralizavo savo pilietiniame gyvenime vartojamą lenkų kalbą. Dėl to net vaikų katechizacijai buvo vartojama vien lenkų kalba, katalikai privalomų maldų – poterių – buvo mokomi lenkiškai, nors dažnas parapijietis, nemokėdamas šios kalbos, savo kasdienes maldas baisiai iškraipydavo ir, anot kunigų (ne tik lietuvių, bet ir lenkų), jas paversdavo lyg pagoniškais užkalbėjimais.

Konkreiems lietuviškos spaudos plitimo mastams nustatyti labai svarbu, kiek lietuvių kalba buvo vartojama Čiobiškio, Kernavės ir Mūsninkų parapijose, kurių ribos nesutapo su rusų administracinėmis valsčių ribomis.

Blogiausia lietuvių padėtis buvo Kernavės parapijoje. Pirmuosius duomenis apie Kernavės bažnyčioje sakomus pamokslus ir kitas papildomas pamaldas turime iš 1870 m. Tuomet, Vilniaus miesto dekanas (jam buvo pavaldžios ir kai ku-

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2002 06 20.

rios Vilniaus apskrities parapijos) pranešimu, Kernavės parapija buvo mišri – perpus lenkų ir lietuvių, bet bažnyčioje buvo vartojama tik lenkų kalba. Kadangi tuomet rusų administracija vietoj lenkų kalbos ruošėsi įvesti rusų kalbą, tad Vilniaus vyskupijos valdytojas Petras Žilinskis savo rašte Vilniaus gubernatoriui Kernavės bažnyčią priskyre prie tų bažnyčių, kuriose papildomos pamaldos turėjo būti atliekamos ir pamokslai sakomi vien rusiškai¹. Laimė, kad rusų valdžios planą surusinti bažnyčią sužlugdė kunigų ir paprastų katalikų pasipriešinimas.

1874 m. Vilniaus miesto vicedekanas pakartojo, kad Kernavės bažnyčioje tėra lenkų kalba², tačiau Vilniaus gubernatorius, 1885 m. vėl keldamas klausimą dėl lenkų kalbos pakeitimo bažnyčioje rusų kalba, Kernavės parapiją priskyre prie tų parapijų, kuriose papildomos pamaldos ir pamokslai galėtų būti leidžiami ir lietuvių kalba³. Deja, išvyravusi padėtis nesikeitė. Nuo 1905 m. lietuvių laikraščiuose netrūko žinučių, kad Kernavės klebonai nori lietuvių kalbą visiškai išnaikinti⁴. Kun. Stanislovas Stakelė, rašydamas apie lenkų kalbos išgalėjimą Kernavės ir kitose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose, pridūrė, kad „*čion labiau rūpinasi paversti mūsų žmones į lenkus, negu juos išmokyti krikščionišką dorybių*“⁵. 1912 m. vėl buvo pranešama, kad Kernavėje ir kai kuriose kitose vyskupijos bažnyčiose sėdi kunigai, nemokantys lietuviškai arba lietuvių nekenčiantys⁶.

Ar iš tikrųjų buvo lemta, jog Kernavės kunigai tebuvo lenkai? Anaiptol ne. Kaip pavyzdį imkime trejetą paskutiniųjų prieš Pirmąją pasaulinį karą klebonų. 1893–1903 m. klebonavo lietuvis Pranciškus Mykolas Bernotas, gimęs 1864 m. lapkričio 30 d. Šiaulių apskrityje, Gruzdžių parapijoje, Sneigių kaime. Baigė Vilniaus kunigų seminariją ir 1888 m. gavo kunigo šventimus. Iš pradžių vikaro pareigas ėjo lietuviškose Širvintų ir Maišiagalos parapijose, buvo Inturkės klebonas⁷. Lietuviškai klausė tik išpažinčių, bet, žinoma, jeigu parapijiečiai tai atlikti sugebėjo, nes anksčiau tebuvo mokyti lenkiškai.

P. M. Bernotą pakeitė klebonas Vincentas Miškinis, kuris šalia lenkiškų pamaldų įvedė ir lietuviškas pamaldas, tačiau neilgam. Vyskupas Steponas Zvierovičius (ordinaro pareigas ėjo 1897–1902 m.), pats kilęs iš Bielsko apskrities, Gardino gubernijos, griežtai uždraudė keisti tradiciškai išgalėjusią Kernavės bažnyčioje kalbą⁸. V. Miškinis buvo nublokštas į Vileikos dekanato Budzlavo parapiją.

Tiesa, 1912 m. vasarą per atlydus kunigas, matyt, atvykęs iš kaimyninės parapijos, pasakė lietuvišką pamokslą, maldininkai giedojo lietuviškas giesmes⁹. Ligi tol parapijos lietuviams, norėjusiems savo kalba melstis ir klausyti pamokslų, vyskupijos vadovai patarė lankyti Čiobiškio, Musninkų ar Maišiagalos bažnyčias¹⁰.

¹ P. Žilinskio 1870 m. kovo 28 d. rašto Vilniaus gubernatoriui priedas, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 394, ap. 1, b. 2290, l. 42.

² Minėto vicedekano 1874 m. balandžio 2 d. pranešimas P. Žilinskiui, *ten pat*, b. 2362, l. 6.

³ Vilniaus gubernatoriaus 1885 m. gruodžio 23 d. rašto Vilniaus generalgubernatoriui priedas (žinia-raštis), LVIA, f. 378, BS, 1885 m., b. 1071, l. 86 v.

⁴ Gelumbė V. Iš Žaslių, *Vilniaus žinios*, 1905, kovo 10, nr. 64, p. 3.

⁵ Kun. B-tis [S. Stakelė] Quo ad rem, *Vilniaus žinios*, 1905, rugs. 7(20), nr. 217, p. 1.

⁶ V. Mimowcziaus 1912 m. gruodžio 4 d. laiškas iš Kernavės M. Davainiui-Silvestraičiui, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštynas*, f. 255, b. 204, l. 1.

⁷ Kun. P. M. Bernoto tarnybos anketa, 1908 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2699, l. 3.

⁸ Adamovietis [S. Stakelė]. Kame Vilniaus vyskupystėje ir dėl ko lietuviai yra išautėjimo pavojuje, *Vilniaus žinios*, 1905, kovo 8(21), nr. 62.

⁹ Kernavė, *Viltis*, 1912, liepos 29 (rugpj. 11), nr. 89, p. 2.

¹⁰ Vabalas V. [Smetona A.]. Kernavė (Viln. pav.), *Lietuvos žinios*, 1905, liepos 5(18), nr. 162, p. 3.

Tik 1913 m. balandžio 5 d. kernaviečiai vėl susilaukė lietuvių klebono Motiejaus Bugenio. Jis gimė 1867 m. rugpjūčio 3 d. Siesikų parapijos valstiečių šeimoje, baigė keturias Mintaujos realinės mokyklos klases, įstojo į Vilniaus kunigų seminariją, 1892 m. gavo kunigo šventimus. Į Keinavę atvyko jau porą dešimtmečių kunigavęs Valkiniškuose, Šešuoliuose, Gegužinėje, Leñtupyje, Ažūdievyje, Puniojė, Trobosė, t. y. daugiausia lietuviškose parapijose, kuriose lietuvių kalba bažnyčiose jau buvo išgalėjusi. Jis Kernavėje taip pat įvedė lietuviškas pamaldas ir čia išgyveno, rodos, ligi 1925 m., ligi savo mirties¹¹. Jo rūpesčiu buvo baigta statyti nauja mūrinė parapijos bažnyčia.

Kitose kaimyninėse bažnyčiose parapijiečių daugumos – valstiečių – kalba pamaldose ir pamoksluose išgalėjo daug anksčiau ir tradicinę elitinių luomų sakralizuojamą lenkų kalbą išstūmė į antraeilę vietą. Vilniaus vyskupijos valdytojas Kazimieras Michalkevičius 1911 m. balandžio 25 d. aplinkraščiu visiems kunigams nurodė, kaip organizuoti pamaldas, jeigu parapijos tautybės požiūriu yra mišrios. Mišriomis parapijomis buvo laikomos tos, kuriose gyveno bent 300 katalikų, kalbančių ne pagrindine parapijoje vartojama kalba. Nurodoma, kad dvi neliturginės kalbos turi būti vartojamos nelaukiant nė tikinčiųjų prašymų. Parapijos suskirstytos į keturias kategorijas. I kategorijos parapijos, kuriose tikintieji tautybės požiūriu pasiskirstę maždaug per pusę; jose visos papildomos pamaldos bei pamokslai tautinėmis kalbomis atliekami kas antrą sekmadienį arba šventadienį. Jei parapijiečių mažuma sudaro bent trečdalį, parapija priskiriama II kategorijai, joje vis vien mažuma savo kalba pamaldas galėjo turėti kas trečią sekmadienį ar šventadienį. Net paskutinės – IV kategorijos parapijose, kuriose mažuma sudaro vos 300 katalikų, savo kalba pamokslų galėjo klausyti prieš sumą ir atlikti vaikų katechizaciją¹².

Jei imsime Kernavės parapiją, lietuvių kalba bažnyčioje savo teisę turėjo įgyti seniai. Kaip minėjome, dar 1870 m. Vilniaus miesto dekanas pripažino, kad bent pusę parapijos katalikų sudaro lietuviai. 1884 m. Vilniaus gubernatorius per taikos tarpininkus surinko duomenis apie gyventojų sudėtį gubernijoje. Nustatė, kad Kernavės, Čiobiškio ir Musninkų parapijiečiai tautybės požiūriu pasiskirstę vienodai – lietuvių yra po 66 2/3%, o lenkų – 33 1/3%¹³. 1890 m. Vilniaus gubernijos bajorų vadovas Adomas Pliateris panašaus pobūdžio statistiką surinko iš valsčių viršaičių (žr. 1 lent.). Joje lietuvių skaičius (procentas) parodytas itin didelis, nes lenkiškai kalbantys bajorų luomo žmonės valsčiams nepriklausė (jie buvo pavaldūs apskrities bajorų vadovui), todėl valsčių viršaičiai apie juos ir jų tautybę duomenų neturėjo. Be to, valsčių viršaičiams dar tuomet atrodė, kad tautybę lemia ne tiek vartojama kalba (dvikalbėse šeimose net sunku buvo apsispręsti, kurią kalbą pasirinkti kaip pagrindinę), bet nuolatinis gyvenimas Lietuvoje.

Lietuvių kalbai Kernavės bažnyčioje išgalėti trukdė ne tik bažnyčios hierarchai, bet ir vietos bajorai. Mat prieš Pirmąjį pasaulinį karą Kernavėje buvo pradėta statyti bažnyčia. Čia, kaip ir kai kuriose kitose parapijose (pavyzdžiui, Asavos, Paberžės), dvarininkai sutiko rimtai prie statybos prisidėti, jeigu bažnyčioje, kaip ir seniau, liks vien lenkų kal-

¹¹ M. Bugenio tarnybos anketa, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1011, l. 1, 13, 17.

¹² Minėtas aplinkraštis, spausdintas, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 16, l. 43.

* Duomenys iš: Anonim [Adam Plater], Obszar języka litewskiego w gub. wileńskiej, *Materyały antropologiczno-archeologiczne*, Kraków, 1898, t. 3, p. 11.

¹³ Vilniaus gubernatoriaus 1884 m. gruodžio 29 d. rašto Vilniaus generalgubernatoriui priedas – katalikų parapijų sąrašas, LVIA, f. 378, BS, 1884, b. 976, l. 21.

1 lentelė. Gyventojų sudėtis pagal tautybę 1890 m.*

Seniūnija ir valsčius	Iš viso	Iš jų		
		lietuvių	žydų	lenkų ir baltarusių
Čiobiškis, Gelvonų vls.	1066	906	112	46
Kernavė, Musninkų vls.	1345	1345	–	–
Musninkai, Musninkų vls.	1160	1009	122	–
Narvydiškis, Musninkų vls.	780	780	–	–
Paširvintis, Musninkų vls.	623	550	–	24
Iš viso	4974	4590	234	70
%	100,00	92,28	4,70	1,41

ba. Tad ir tuometinis baltarusis klebonas Jonas Kondratas, kilęs iš Zarasų apskrities Žygučių kaimo (gim. 1882 m. rugpjūčio 5 d.), mokėjo tik lenkiškai bei rusiškai, o lietuviškai vos šiek tiek suprato¹⁴.

Šitokiomis aplinkybėmis, kai Kernavėje vaikai buvo katechizuojami lenkiškai, lietuviškų religinių knygų paklausa šioje parapijoje apskritai buvo maža; ji padidėjo tik klebonaujant V. Miškiniui ir M. Bugeniui.

Čiobiškio parapijoje lietuviškos knygos plito kur kas sėkmingiau. Dėl Čiobiškio parapijos lietuviškumo sutinka visi vyskupijos ir rusų administracijos vadovai (pvz., žr. 1 lent.). Čia ir pridėtinės pamaldos bei pamokslai dar 1870–1876 m. dekanato pranešimais vyko lietuviškai, tad ir kilus grėsmei vietoj lenkų kalbos bažnyčiose įvesti rusų kalbą, Čiobiškyje (kaip ir Musninkuose) turėjo likti lietuvių kalba. Tačiau 1884 m. pasikeitus klebonui, šioje parapijoje per visas pridėtinės pamaldas ir per pamokslus imta vartoti vien lenkų kalbą¹⁵. Net Vilniaus gubernatorius 1885 m. laikėsi nuomonės, kad Čiobiškio bažnyčioje lietuvių kalba turi likti¹⁶.

Reikia pasakyti, kad Čiobiškio parapijai vėliau sekėsi gauti gerus klebonus. 1894–1900 m. čia kunigavo Aleksas Racevičius, kilęs iš Žiežmarių (Trakų apskr.) valstiečių. Jis savo išsilavinimu išsiskyrė iš daugelio tuometinių klebonų. Į Vilniaus kunigų seminariją įstojo baigęs keturias Kauno gimnazijos klases; be gimtosios lietuvių kalbos, dar mokėjo rusiškai, lenkiškai, prancūziškai ir vokiškai¹⁷. Jį pakeitė kun. Stanislovas Šlamas. Prieš tai jis buvo vikaras Žiežmarių bažnyčioje, važinėjo po parapiją mokydamas jaunimą lietuviškų dainų, nepalankiai buvo nusistatęs prieš rusišką, matyt, kariuomenėje ir mokykloje išmoktas, dainas¹⁸.

S. Šlamas gimė 1866 m. gruodžio 10 d. Punknionių kaime, Pakruojo parapijoje. Kunigo šventimus gavo 1898 m., baigęs Vilniaus kunigų seminariją. Čiobiškyje daug dėmesio skyrė pamaldoms ir, matyt, vaikų katechizacijai lietuvių kalba. Manoma, kad jis čia lietuviškų maldaknygių ir kitų knygų nė neradęs. S. Šla-

¹⁴J. Kondrato tarnybos anketa, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1065, l. 1. 1913 m. balandžio 5 d. jis, matyt, dėl lietuvių kalbos nemokėjimo, Vidaus reikalų ministerijos reikalavimu iš Kernavės buvo iškeltas ir paskirtas klebonu į Trobų parapiją; mirė 1924 m. balandžio 6 d. Lydoje.

¹⁵Vilniaus gubernatoriaus 1884 m. gruodžio 29 d. rašto Vilniaus generalgubernatoriui priedas – katalikų parapijų sąrašas, LVIA, f. 378, BS, 1884, b. 976, l. 21.

¹⁶Vilniaus gubernatoriaus 1885 m. gruodžio 23 d. rašto Vilniaus generalgubernatoriui priedas (žinia-raštis), LVIA, f. 378, BS, 1885, b. 1071, l. 86 v.

¹⁷A. Racevičiaus tarnybos anketa, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1146, l. 1, 9.

¹⁸Vilniaus švietimo apygardos globėjo 1899 m. lapkričio 17 d. pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378, BS, 1898, b. 51, l. 69.

mas dar būdamas klierikas susipažino su išymiais knygnešiais – Ignu Bitaičiu, Jurgiu Bieliniu, Jonu Žašinu, iš kurių gaudavo religinių knygų (maldaknygių), elementorių, kalendorių, periodinės spaudos („Aušros“, „Varpo“, „Tėvynės sargo“ numerių). Tad ir klebonaudamas Čiobiškyje pasirūpino, kad knygnešys iš karto atvežtų net tris maišus lietuviškų leidinių. Juos išplatino visoje parapijoje¹⁹.

Po S. Šlamo trumpai klebonu buvo Kazimieras Valentinas, 1906 m. gruodžio 15 d. jį pakeitė Juozapas Kraujalis. Jis gimė 1881 m. lapkričio 1 d. Žagarių kaime, Labanoro parapijoje, Švenčionių apskrityje. 1905 m. buvo išventintas kunigu, į Čiobiškį atvyko iš Merkinės, kurioje pusantų metų buvo vikaras. Čiobiškyje klebonavo iki 1911 m. birželio 28 d.²⁰ Jo vieton buvo paskirtas Felecijonas Žintelis. Jis gimė 1880 m. Barbōriškio kaime, Veprių valsčiuje, Ukmergės apskrityje. Į Čiobiškį atvyko iš Perlojos²¹.

F. Žintelį 1914 m. pakeitė Juozapas Augūnas. Jis savo amžiumi buvo daug vyresnis už savo pirmtakus, nes gimė 1864 m. rugsėjo 3 d., buvo kilęs iš Gailiūnų kaimo, Pabaisko parapijos, Ukmergės apskrities. Kunigo šventimus gavo 1887 m. Nuo 1901 m. klebonavo Žiežmariuose. Kilo bene pirmas lietuvių kalba nepatenkintųjų skundas vyskupijos valdytojui. Jo paskirti du kunigai 1916 m. vasarą kvotė kleboną J. Augūną, kuris paaiškino, kad jis, perėmęs bažnyčią iš F. Žintelio, paliko rastąją tvarką: sekmadieniais bei šventadieniais lietuviškai giedamos valandos, suplikacijos ir apskritai atliekamos pridėtinės pamaldos, o pamokslai sakomi lietuvių ir lenkų kalbomis, nors į pastaruosius susirenką labai mažai klausytojų – nevertėtų jų nė sakyti. Dėl to kun. F. Žintelis pamokslus lenkams skirdavęs tik kas trečią sekmadienį. Lenkiškų giesmių neradęs ir jų neįvedęs, nes nėra kam jų giedoti. J. Augūnas tvirtino, kad jis, dirbdamas sielovados darbą, su lenkais kalbą lenkiškai. Tačiau lietuviams noris išaiškinti, kad savo kalbos nesigėdintų, vaikus raginęs mokytis lietuviškų poterių, katekizmo, valdinėje mokykloje, kurioje nuo 1905 m. tikybos leista mokytis gimtąją kalbą, pataręs pasirinkti lietuvių kalbą²².

Musninkų parapija XIX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kaip liudija tuometinis vietos valdinės mokyklos mokytojas, tautybės atžvilgiu buvo mišri tik tiek, kad dvarininkai ir apskritai bajorai kalbėjo lenkiškai, o valstiečiai – lietuviškai²³. Neginčijamą lietuviškai kalbančių gyventojų vyravimą patvirtina ir kiti mūsų jau minėti šaltiniai (pvz., 1 lent.). Musninkų bažnyčioje visad pridėtinės pamaldos, pamokslai ir giesmės buvo lietuvių kalba.

Iš visų Musninkų klebonų ryškiausia asmenybė buvo kun. Juozapas Šimkūnas. Jis gimė 1862 m. sausio 21 d. Laukagalių kaime, Kamajū parapijoje, Zarasų apskrityje. Eksternu baigęs keturias Liepōjos gimnazijos klases, mokėsi Vilniaus kunigų seminarijoje ir 1887 m. gavo kunigo šventimus Kaune. Dešimt metų kunigavo baltarusiškose parapijose, paskui Širvintosė ir Daugėliškyje²⁴.

1899 m. kovo 6 d. J. Šimkūnas buvo paskirtas Musninkų klebonu. Jis labai

¹⁹ Žašinas S. Kovoje su lenkyste, *Knygnešys*, 2 leid., Vilnius, 1992, t. 2, p. 303–305. 1927 m. S. Šlomas klebonavo Inturkėje.

²⁰ J. Kraujalio tarnybos anketa, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2792, l. 1, p. 18.

²¹ F. Žintelio tarnybos anketa, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1048, l. 1 ir kt.

²² J. Augūno tarnybos lapas ir 1916 m. liepos 19 d. kvotos aktas, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2827, l. 8–10, 35–39.

²³ Minėto mokytojo Musninkų valsčiaus aprašymas, apie 1872 m., *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas*, f. 34, b. 514, l. 1 v.

²⁴ Kun. J. Šimkūno tarnybinės anketos, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1202, l. 3, 49, 50.

rūpinosi švietimu, vaikų mokymu ne tik katekizmo, bet ir lietuviško rašto. Dėl to susilaukė lenkuojančių parapijiečių skundo vyskupui. Tai sužinoję kiti parapijiečiai parašė savo prašymą; jie prašė gerojo klebono neiškelti. Prašančiųjų parašai užėmė net penkis puslapius; neraštingieji nurodė nors savo pavardes. Šiame rusiškai ir lietuviškai rašytame prašyme nurodoma, kad klebonas

„pamokslus neretai sako po du, t. y. vieną lietuviškoje kalboje, kuri yra prigimta mūsų šalies kalba, o antrą – lenkiškoje dėl dalies parapijonų, kurie atėję iš kitur, kaipo dėl tarnaujančių dvaruose, nors ir tie pažįsta mūsų lietuvišką kalbą, bet namie tarp savęs ir su ponais kalba lenkiškai“²⁵.

J. Šimkūnas drauge su Bagaslaviškio klebonu Petru Burbiliu ir Máišiagalos klebonu Alfonsu Petručiu dalyvavo Didžiajame Vilniaus Seime (1905 m. lapkričio 21–22 d., s. st.), kuris savo nutarime rašė:

„Kadangi Vilniaus vyskupystėje lietuvių bažnyčiose yra vartojama pamaldose lenkiška kalba su politišku tikslu, tai Lietuvių susirinkimas n u t a r ė vienbalsiai išreikšti Vilniaus vyskupystėje gyvenantiems ir kovojantiems lietuviams geriausį linkėjimą pasisiekimo kovoje su lenkomanų kunigija už tiesas lietuviškosios kalbos Lietuvos bažnyčiose ir papeikti šiandieninės bažnyčios tvarką Vilniaus vyskupijoje“²⁶.

Kun. Juozas Šimkūnas. 1899–1909 m. Musninkų bažnyčios klebonas. Nuotr. iš rankraščio: Milžinas (Nikodemas Švogžlys – red.). Musninkų bažnyčios istorija, Kernavė, 1973 m.

Šie kunigai, kaip rašoma žandarų ir kitų rusų administracijos pareigūnų pranešimuose, grįžę iš Vilniaus į savo parapijas aiškino valstiečiams, t. y. savo parapijiečiams, seimo nutarimus, kėlė Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos idėją²⁷. Pats J. Šimkūnas savo vyskupui Eduardui Ropui (Eduard von Ropp) skundėsi, kad 1905 m. gruodžio 21 d. į miestelį policijos pristavas ir uriadnikas atsivedė 4 kazokus, primušė niekuo nekaltą valstietį Jurgį Motiejūną, grasindami, kad toks pat likimas laukias ir jo, klebono. J. Šimkūnas prašė vyskupą apginti jį ir jo parapijiečius. Drauge su tuo vyskupui paaiškino policijos ir kazokų atvykimo į miestelį priežastis. Mat 1905 m. gruodžio 1 d. 109 Musninkų valsčiaus ūkininkai, susirinkę sueigon, nutarė vietoj dabartinių valsčiaus teismo teisėjų išrinkti sau tinkamus, pašalino liaudies mokyklų mokytoją rusą ir į jo vietą paskyrė lietuvių valstietį Kazimierą Leleckį. Po poros savaitių ūkininkai vėl padarė sueigą, pašalino senąją viršaitį ir jį pakeitė Musninkų miestelio ūkininku Jonu Vitkūnu, be to, įkūrė blaivybės draugiją, uždarė valstybinę degtinės parduotuvę. Pašalino policijos stražnikus²⁸. Žinoma, apie savo tiesioginius ryšius su šiais ūkininkais klebonas nutylėjo.

²⁵ Minėtas prašymas, *ten pat*, l. 26–32.

²⁶ Minėtojo seimo nutarimai, *Vilniaus žinios*, 1905, lapkr. 24 (gruodžio 7), nr. 276, l. 1.

²⁷ Einančio Vilniaus gubernatoriaus pareigas 1906 m. sausio 19 d. pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, BS, 1906, b. 357, l. 3.

²⁸ Kun. J. Šimkūno 1905 m. gruodžio 23 d. raportas vysk. E. Ropui, *LVIA*, f. 694, ap. 3, b. 1202, l. 64–65.

1906 m. sausio 24–25 d. naktį klebonijoje buvo padaryta krata, po to vyko klebono kvota. J. Šimkūnas išsisukinėjo kaip mokėdamas. Kai vidaus reikalų ministras Piotras Stolypinas iš Vilniaus gavo J. Šimkūno ir jo konfratų kaltinimus, vis dėlto pripažino, kad J. Šimkūno ir P. Burbulio kaltumas nėra pakankamai įrodytas. Raminosi, kad minėtų parapijų gyventojų bruzdėjimai jau nurimo ir kad „lietuvių sąjūdis, kurio dalyviais kaltinami šie kunigai, kažin ar dabar sudaro kokį nors rimtą politinį pavojų“. Pagal vyriausybės politiką reikia depolonizuoti bažnyčią, todėl lietuvių gyventojai taip pat turi gauti tam tikras teises bažnyčioje²⁹.

1909 m. gruodžio 3 d. J. Šimkūnas gavo paskyrimą į Geranainių parapiją, kurios bažnyčioje, nepaisydamas kai kurių suslavėjusių gyventojų skundų, greta lenkiškų pamokslų sakė ir lietuviškus pamokslus (mirė 1932 m. spalio 16 d. būdamas Asavos klebonu).

Iškėlus J. Šimkūną, į Musninkus atvyko Aleksas Racevičius, prieš dešimtį metų buvęs Čiobiškio klebonu. Atvyko iš Gardino dominikonų vienuolyno, į kurį už kunigui nederamą elgesį buvo uždarytas trims mėnesiams. Dabar savo kunigo pareigas ėjo gana abejingai. Tuo pasinaudodami bažnyčios polonizavimo šalininkai ėmė vyskupijos valdytojui rašyti skundus, kad vien lenkiškais pamokslais nebesitenkina ir prašo visų pridėtinių pamaldų lenkų kalba.

Vyskupijos valdytojas 1912 m. kovo 16 d. A. Racevičių perkėlė į Kazokiškių filiją, t. y. pažemino pareigomis. Nauju Musninkų klebonu paskyrė Vincentą Valavičių³⁰. Jis 25-erius metus ėjo Varėnos filijalistu pareigas ir įgijo aktyvaus vietos katalikų polonizatoriaus reputaciją. Musninkuose, iškėlus kun. A. Racevičių, jis gavo vyskupijos valdytojo K. Michalkevičiaus nurodymą sudaryti parapijiečių sąrašus pagal jų tautybę. Nežinia, kaip tie sąrašai buvo sudarinėjami, bet V. Valavičius parapijoje rado 2505 lenkus ir 1256 lietuvius. Tad vyskupijos valdytojas, remdamasis savo 1911 m. balandžio 25 d. aplinkraščiu, nurodė vieną sekmadienį ar šventadienį skirti lietuviškoms pamaldoms, kitą – lenkiškoms. Kilo parapijiečių są-

Kun. Juozas Šimkūnas už lietuvišką veiklą iš Geranainių išstremtas į Vokietiją 1916–1918 m. Nuotr. iš leidinio (rankraštis): Milžinas (Nikodemus Švogžlys – red.). Musninkų bažnyčios istorija, Kernavė, 1973 m.

²⁹P. Stolypino 1907 m. sausio 24 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378, BS, 1906, b. 357, l. 50.

³⁰V. Valavičius gimė 1858 m. rugpjūčio 17 d. Dusetų parapijoje, Zarasų apskrityje. Baigė keturias Kališo (Lenkijoje) realinės mokyklos klases, įstojo į Vilniaus kunigų seminariją, 1884 m. gavo kunigo šventimus (V. Valavičiaus tarnybos anketa, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2936, l. 1.).

myšis, lietuvių choras per lenkiškas pamaldas ėmė giedoti lietuviškai. Klebonas neklusniusius išvadino pagonimis, liepė jiems eiti ne į bažnyčią o į karčemą³¹.

Parapijiečių lietuvių skundai, tvirtinantys, jog lietuviškai kalba dauguma gyventojų, pasiekė net Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių dvasinių reikalų departamentą. K. Michalkevičius bandė kleboną teisinti ir smerkti parapijiečius lietuvius už skundų rašymą ir ramybės drumstimą³². Tačiau vis dėlto 1914 m. rugpjūčio 29 d. V. Valavičių perkėlė filijalistu į Kazōkiškes, o Kazōkiškių filijalistą Liudviką Kardelį atkėlė į Musninkus klebonu. Kazōkiškių parapijiečiai L. Kardelį palydėjo lietuvišku prašymu vyskupijos valdytojui, kad jiems paliktų šį stropųjį kuniga³³. Dauguma Musninkų parapijos katalikų jį mielai priėmė. Ir neapsiriko. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, parapijiečius užgulė nauji rūpesčiai. Daugelis dvarininkų ir jų tarnautojų iš parapijos išvyko ieškoti saugesnės vietos. Vokiečių okupacijos metais L. Kardelis, mokėdamas vokiškai, ne vieną savo parapijietį gelbėjo ir globojo³⁴.

Čiobiškio, Kernavės ir Musninkų parapijų istorija rodo visos Lietuvos visuomenės modernėjimo kelius ir jų vingius. Po baudžios panaikinimo daugiau ekonominiu bei kultūriniu atžvilgiais pažengusi vakarų ir vidurio Lietuva taip pat greičiau, negu čia nagrinėtos buvusios Vilniaus apskrities parapijos, išsivadavo iš senojo luominio elito įtakos. Pastarųjų gyventojų daugumai daug sunkiau sekėsi pasiekti, kad jų užguita, neprestižinė „liaudies“ kalba taptų antrąja neliturgine kalba bažnyčioje ir visame religiniame gyvenime. Čia išvirtinanti lietuvių kalba savo ruožtu skatino savojo rašto mokymą, kūrė savosios spaudos paklausą bei sąlygojo jos plitimą. Kalba ir spauda ugdė naujo tipo parapijų bendruomenes, kurios lengviau ar sunkiau jungėsi į šiuolaikinio tipo lietuvių tautą. Šią tautą politine prasme ugdė ir konfesinė, ir pasaulietinė lietuvių inteligentija.

Straipsnis „Vermės“ leidykloje gautas 2002 06 20, spaudai parengtas 2005 06 20.
Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ monografijoje „Musninkai. Kernavė. Čiobiškis“, Vilnius, *Versmė*, 2005, p. 197–204 (vyriausiasis redaktorius sudarytojas Stanislovas Buchaveckas).
Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2007 08 28.

³¹ V. Valavičiaus 1914 m. rugpjūčio 27 d. raportas vyskupijos valdytojui, *LVA*, f. 694, ap. 1, b. 2936, l. 19–19 v.

³² Kitatikių dvasinių reikalų departamento direktoriaus pavaduotojo 1914 m. liepos 17 d. raštas K. Michalkevičiui ir šio 1914 m. rugsėjo 1 d. atsakymas, *ten pat*, l. 18, 20, 26.

³³ Minėtasis prašymas be datos su 127 parašais, *ten pat*, b. 2901, l. 11–12.

³⁴ L. Kardelis gimė 1884 m. gegužės 27 d. Bieniūnų kaime, Rimšės valsčiuje, Zarasų apskrityje. Mokėjo ne tik lietuviškai ir lenkiškai bei rusiškai, bet ir cerkvinę slavų, lotynų ir vokiečių kalbas. Anksčiau dirbo vikaru Švenčionyse, Vilniaus Aušros Vartų (Šv. Teresės) bažnyčioje (L. Kardelio asmens byla, *ten pat*, l. 1, 3, 6).